

SPEKKHOGGEREN (Orcinus orca) I DET NORDØSTLIGE ATLANTERHAV

[The killer whale (Orcinus orca) in the northeast Atlantic]

Av

IVAR CHRISTENSEN

Fiskeridirektoratets Havforskningsinstitutt, Bergen

ABSTRACT

CHRISTENSEN, I. 1978. Spekkhoggeren (Orcinus orca) i det nordøstlige Atlanterhav. [The killer whale (Orcinus orca) in the northeast Atlantic]. Fisken Hav., 1978 (1): 23-31. During the last two or three years schools of killer whales have often been reported in fjords and even harbours in Norway. The fishermen and their organizations fear that an increasing number of killer whales may decimate the growing population of Atlantic-Scandian herring. In order to obtain more information about the whales a marking cruise was made by the Institute of Marine Research, Bergen, to Kristiansund on the coast of Møre in January 1978.

On the cruise about 30 killer whales were observed. Two whales were marked and possibly one more. Before marking the killers were not afraid of the vessel. After a hit of a mark, the whales ran away, and it was impossible to approach the school again. The whales also could identify the marking vessel amongst other ships. When the school ran away, the females with calves went first, and then, side by side, the rest of the animals in the school. During the flight, the whales dived and surfaced synchronously. Whalers have observed that when scattered killer whales are frightened, they always gather in a school before they run away.

Fishermen have observed killer whales gathering herring by swimming in circles around the fish. When a compact school has been collected, two or three whales at time swim inside the ring and eat the herring while the rest of the killers hold the circle. Previous unpublished data from examination of stomach contents show that killer whales eat herring,

squid and seals. (The skin of the seal was found inverted in the stomach.) Small brown-reddish calves in the schools of killer whales found near Kristiansund in January, confirm earlier statements that birth occurs in November-December.

INNLEDNING

Spekkhoggeren har en kosmopolitisk utbredelse. Den er særlig tallrik i tempererte og kalde områder, og er vanlig langs norskekysten fra Lindesnes til Varangerfjorden (COLLETT 1877, JONSGÅRD and LYSHOEL 1970). COLLETT (1883) klassifiserer også arten som stasjonær i Norge. At hvalen er godt kjent langs kysten viser de mange forskjellige navn som brukes. Foruten det offisielle norske navn spekkhogger brukes staurhval, staurhyrning (staurhynning, staurhenning), staurvagn (stourvagnen, staurvang), vagnhogg (ÅSEN 1918), vagnhund (vanhund). I tillegg til disse finnes to samiske navn, akan (gammelt) og fakan, (HERSHKOVITZ 1966). Disse mange forskjellige navn beskriver en egenskap eller oppførsel hos hvalen. Dersom en tyder navnene, får en straks en større kjennskap til dyret.

Navnet spekkhogger, som sannsynligvis er det yngste, skriver seg fra observasjoner av hvalen når den har gått til angrep på andre hval eller sel, da særlig slike som har vært skadet eller drept. Forstavelsen "staur" i staurhval, staurhyrning o. s. v., viser til ryggfinnen. Særlig hos store hanner kan ryggfinnen være svært høy (188 cm, GUNNERUS 1768). Den høye ryggfinnen kan se ut som en staur som stikker opp av sjøen. Enkelte ganger kan nok også ryggfinnen bli tatt for å være periskopet til en undervannsbåt.

Hyrning, hynning, henning er alle avledet av ordet horn, som igjen er en beskrivelse av ryggfinnen, altså staurhyrning: et staurformet horn.

Ordet vagn i staurvagn o. s. v. skriver seg fra verbet vega som betyr svaie, svinge (OMDAL, pers. meddelelse). En kjenner også navnet igjen i ordet vagge. Når en ser en spekkhogger i sjøen, enten forfra eller bakfra, oppdager en at ryggfinnen oftest svaier fra den ene siden til den andre. Staurvagn vil si staur som svaier. Det oldnorske navn som ble brukt i Kongsspeilet var vognhvalr eller vögn (NORDGAARD 1902 og

1903). Navnet hund kan komme av at dyret jager i flokk.

I de to-tre siste år har det stadig stått notiser i forskjellige aviser om flokker av spekkhoggere som er sett på norskekysten. Observasjonene har ført til at fiskarlag har reagert med anmodning om øket fangst av denne hvalen. Fiskerne frykter at spekkhoggerne skal beskatte for stor del av silda langs kysten.

I begynnelsen av januar fikk Havforskningsinstituttet melding om at mange spekkhoggere var observert i Bremsnesfjorden ved Kristiansund N. Fiskeoppdrettere var bekymret for at spekkhoggerne skulle gå til angrep på laks og ørret som sto i merder inne i fjorden, og det ble besluttet å gjennomføre et tokt for å observere og merke dyrene. M/k "Frimann" av Frei ble engasjert for dagsturer i fjordene ved Kristiansund N. Toktet startet fra Kristiansund 17. januar og ble avsluttet samme sted 20. januar. Været var hele tiden svært godt, til tider med havblikk og sol. Turene ble lagt til områder der spekkhoggere var observert.

OBSERVASJONER

Fig. 1 viser det avsøkte område og steder hvor hval ble observert og merket.

Den første dag ble Bremsnesfjorden, Bolgsvaet, Omsund og Dalebukta avsøkt uten at hval ble observert. Fiskere kunne fortelle at silda var trukket lengre inn i fjorden, og at spekkhoggerne spesielt ble sett der om morgenen.

Den 18. januar ble 4-6 spekkhoggere sett ved Rødsandnes i Bremsnesfjorden. Flokken besto av en stor hann, hunner og mindre hanner og én liten kalv. Yngre hanner og hunner er vanskelige å skille fra hverandre ved observasjon i sjøen. Dyrene var ikke redde for båten, og etter en kort stund ble ett dyr merket. Merket var av "Discovery"-typen med streamer (BENJAMINSEN et al. 1976). Straks etter at hvalen var merket, samlet dyrene seg og trakk bort fra båten og området. Den ene hunnen som hadde kalv gikk først, etterfulgt av de andre dyrene samlet på en rekke. Fra da av var det umulig å komme nærmere flokken enn 75-100 m.

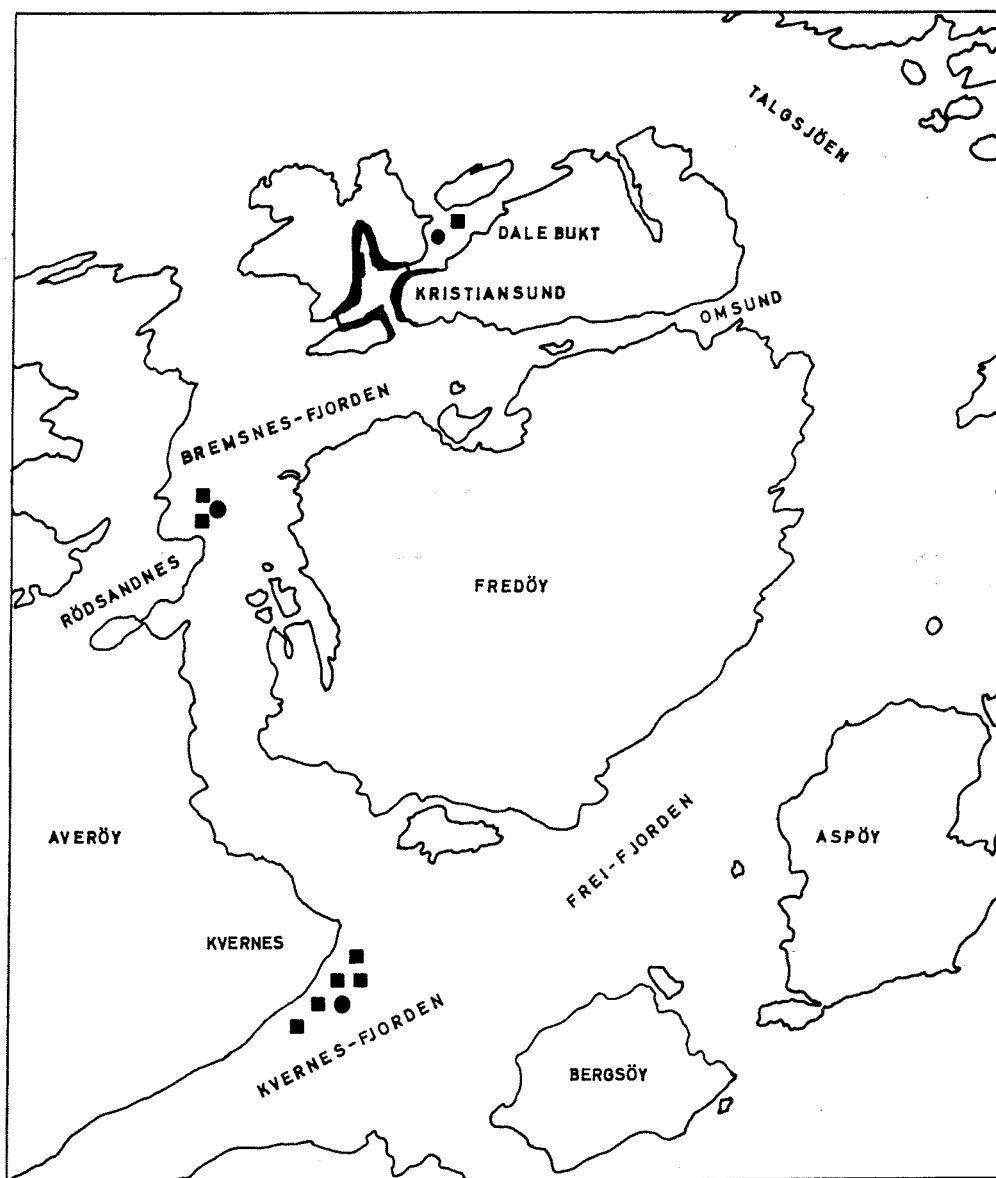

Fig. 1. Lokalteter hvor spekkhogger ble observert (■ = 3 hval) og merket (● = 1 hval) under toktet i januar 1978.

[Localities where killer whales were observed (■ = 3 whales) and marked (● = 1 whale) during the cruise in January 1978].

En ny flokk spekkhoggere ble observert ved Kvernes. Denne flokken var på 15-20 dyr og besto av 1-2 store hanner, flere mindre dyr og 4 små kalver. Kalvene var så unge at de karakteristiske tegningene på hvalens hode og bukside var brunrøde istedenfor hvite. Flokken fortsatte beitingen uanfektet av båten, og ett merke ble skutt ut, men uten å treffe. Bortsett fra et lite støkk i hvalen da merket tok vannet 2-3 meter bortenfor dyret, var det ingen reaksjon hverken hos dette dyret eller hos

resten av flokken. Et nytt merke tok sjøen 1,5-2 m fra hvalen. Det er vanskelig å avgjøre hvor stor kraft pilen mister når den tar sjøen, så det er derfor usikkert om merket gikk inn. Etter merkingen oppførte flokken seg som den forrige, og det ble umulig å komme på skuddhold igjen. Senere på dagen ble den samme flokken observert utenfor Rødsandnes. På avstand oppførte dyrene seg rolig, men etter hvert som båten nærmet seg ble hvalene lengre og lengre tid under vannet. Mange forsøk ble gjort for å komme på merkehold, men uten hell. Oftest var avstanden flere hundre meter når hvalene trakk bort. Hvalene så ikke ut til å være redde for andre båter i området. Senere ble det observert at da merkebåten hadde forlatt området, roet hvalen seg og begynte igjen å beite.

Den 19. januar gikk turen ut Omsundet inn Freifjorden til Kværnesfjorden, videre ut Bremsnesfjorden til Kristiansund uten at det ble sett en hval på hele strekningen. Fiskere hadde heller ikke sett spekkhogger i dette området denne dagen. Utpå ettermiddagen observertes imidlertid fire spekkhoggere som gikk rolig og beitet inne på Dalebukta. Etter en kort stund ble den ene av hvalene merket. Straks dyret hadde fått merket i seg, samlet dyrene seg i en rekke og rømte bort fra båten og ut mot det åpne hav. Det ble ikke sett flere hval på resten av toktet til tross for at hele området ble avsøkt i svært godt vær.

TIDLIGERE OBSERVASJONER OG DISKUSJON

Spekkhoggerens hovednæring er fisk, men som nevnt angriper den også andre sjøpattedyr. JONSGÅRD (1968 a, b) beskriver angrep av spekkhogger på nebbhval og vågehval, men mener at det sannsynligvis er vanskelig for spekkhoggeren å drepe disse hval under normale betingelser. I Sydishavet gjorde spekkhoggeren stor skade ved at den spiste tungen av fangete hval (JONSGÅRD og ØYNES 1952). Kaptein I. Bryde fortalte i 1888 om et tilfelle under hvalfangsten i Varanger da en liten flokk av disse ulvene i havet angrep en blåhval under slep. På kort tid var alt spekk flerret av blåhvalen og til og med kjøttet var delvis revet av (COCKS 1889).

I 1967 ble fire spekkhoggere fanget under et tokt etter bottlenose. Mageinnholdet til disse dyrene ble undersøkt. Av to som ble fanget fra

samme flokk, hadde den ene tom mage og den andre bare noen beinrester av fisk sammen med nebb fra blekksprut i magen. Den tredje spekkhoggeren som ble fanget, hadde magen full av sild, og den siste, en stor hunn (745 cm), hadde selskinn og kjøtt i magen. Foruten flere mindre skinnbiter var selens hode- og nakkeskinn vrent av på en slik måte at spekksiden ble liggende ut og hårsiden inn. Liknende observasjoner er gjort av hvalfangere. ESCHRICHT (1862) som undersøkte en spekkhogger tatt ved Jylland, fant rester av 13 niser og 14 sel i magen på dyret, men ingen rester av skinn. Derimot ble et "flådd" skinn funnet i dyrets munn. ESCHRICHT mente derfor at selene blir spist med hud og hår, og at spekk og kjøtt blir fordøyd mens skinnen blir gulpet opp. Fra våre undersøkelser i 1967 ser det ut som om spekkhoggeren i hvert fall delvis vrerger huden av dyret før den sluker det.

Langs kysten av Norge har føden for spekkhoggeren hovedsakelig vært sild. COLLETT (1877) viser til at spekkhoggere alltid finnes der hvor silda står under land. Før den Atlanto-skandiske sildestammens sammenbrudd i 1968 (DRAGESUND og ULLTANG 1975) var små- og feitsilda spredt i alle fjorder fra den sørlige del av vestlandet og nordover. Da silda forsvant fra fjordene, ble det mindre mat for hvalen som da ble sjeldnere. Etter at sildestammen nå igjen har begynt å øke har en fått en innvandring av hval til områder der det er konsentrasjoner av sild.

Den fangstteknikken som spekkhoggeren bruker når den går til angrep på en sildestim, har vært observert flere ganger. I åpent hav blir sildestimen omringet av en flokk spekkhoggere, og dyrene svømmer rundt stimen slik at silda blir skremt sammen i en tett "ball". Når stimen er samlet, svømmer 2-3 spekkhoggere av gangen inn i ringen for å ete mens resten holder "ballen" samlet. Når silda står nær land, skremmer spekkhoggeren stimen inn på bukter. Når silda er trent sammen inderst i bukta, går endel av spekkhoggerne til angrep. De øvrige dyrene i flokken patruljerer frem og tilbake utenfor og holder sildestimen samlet. Spekkhoggerne bytter ofte plass slik at alle får ete etter tur. I slike tilfeller hender det at store mengder sild blir jaget opp på tørt land.

En kjenner ikke til om det er flere bestander av spekkhogger i det nordlige Atlanterhav og heller ikke størrelsen av disse bestandene, men en må anta at fangsten etter spekkhogger i 1960-årene til en viss grad holdt

antallet nede. Denne effekten ble borte da fangsten opphørte etter 1971, og antallet kan ha øket de siste år. Det er imidlertid lett å overvurdere antallet av spekkhoggere i et område fordi dyrene er synlige på lang avstand og forflytter seg raskt fra sted til sted. At spekkhoggeren enkelte steder kan sees i betydelige mengder, viser observasjoner av 60-70 dyr i Porsangerfjorden i 1973 (CHRISTENSEN 1974) og 400-500 dyr sydvest av Lofoten i 1974 (ØYNES 1975).

I to av flokkene som ble registrert ved Kristiansund i januar dette år, ble det observert små kalver. GULDBERG (1894) beskriver de lyse feltene hos en nyfødt spekkhogger (254 cm) som kremhvite mens GRIEG (1907) beskriver fargen som brunlig-blekrød hos en nyfødt kalv på 253 cm. GRIEG's observasjon stemmer overens med våre, og det var sannsynligvis svært unge kalver vi observerte. Dette stemmer med GULDBERG's (1894) antakelse om at spekkhoggeren kaster kalven i november-desember.

En annen interessant observasjon var dyrenes oppførsel når de ble skremt og flyktet. Straks hvalen følte seg truet, eller en av dem var truffet av merket, samlet flokken seg. Først rømte hunnene med unger og etter dem kom resten av flokken ved siden av hverandre på en rekke. Dyrene i hver gruppe oppførte seg synkront og dykket og kom opp igjen samtidig. Dette stemmer med hva fangerne har erfart når de begynner å jage på en flokk spekkhoggere som kan være spredt over et større område. Straks dyrene føler seg truet, samler flokken seg og rømmer sammen. Dette er forøvrig et oppførselsmønster en kjenner fra de fleste andre flokkdyr. Det er også observert at en såret spekkhogger er blitt omringet av de øvrige dyr i flokken som om de ville hjelpe den skadde.

Historier som blir fortalt om at spekkhoggeren kan gjenkjenne båter, og at de blir vare når en begynner å jage på dem, ble tydelig bekreftet under merketoktet i januar. Etter at vi hadde fått merket ett dyr i flokken var det umulig for vår båt å komme i nærheten av hvalene igjen mens de ikke lot seg forstyrre av andre båter. Dette stemmer også med historier fortalt av hvalfangere fra spekkhoggerfangsten i Nordsjøen i midten av 1930-årene. Etter et par års fangst i dette området kunne dyrene skjelve mellom hvalfangere og sildedrivere. Hvalfangerne som hadde kanon montert, ble unngått av spekkhoggerne mens hvalen gikk helt

opp til siden av båter som bare fisket etter sild. Det så forøvrig ut til at hvalen forlot de områdene ved Kristiansund vi avsåkte i løpet av de fire dagene toktet varte.

LITTERATUR

- BENJAMINSEN, T., BERLUND, J., CHRISTENSEN, D., CHRISTENSEN, I., HUSE, I., og SANDNES, O. 1976. Merking, observasjoner og adferdsstudier av hval i Barentshavet og ved Svalbard i 1974 og 1975, Fisken Hav., 76 (2): 9-23.
- CHRISTENSEN, I. 1974. Undersøkelser av vågehval i Barentshavet og ved Øst- og Vest-Grønland i 1973. Fiskets Gang, 60: 278-286.
- COCKS, A.H. 1889. The finwhale fishery off the Lapland Coast in 1888. Zoologist, 1889: 1-20.
- COLLETT, R. 1877. Bemærkninger til Norges pattedyrfauna. Nyt Mag. Naturvid., 22: 54-168.
- COLLETT, R. 1883. Meddelelser om Norges pattedyr i aarene 1876-1881. Nyt Mag. Naturvid., 27: 217-266.
- DRAGESUND, D. og ULLTANG, Ø. 1975. Stock size fluctuations and rate of exploitation of the Norwegian spring-spawning herring, 1950-1974. Coun. Meet. int. Coun. Explor. Sea, 1975 (H:47): 1-27. [Mimeo.]
- ESCHRICHT, D.F. 1862. Om spækkhuggeren (Delphinus orca L.). Overs. K.danske Vidensk. Selsk. Forh., 1862: 65-91, 234-264.
- GRIEG, J.A. 1907. Nogle notiser fra et spækkhuggerstæng ved Bildøstrømmen i januar 1904. Bergens Mus. Årb., 1906 (2): 1-28.

- GULDBERG, G. 1894. Some stages in the development of *Orca gladiator*, La Cépède. Bergens Mus. Skr., 5: 41-47 + pl.
- GUNNERUS, J.E. 1768. Om Staur-Vagnen eller de gamle *Orca*. K. norske Vidensk. Selsk. Skr. 1768(4): 99-112.
- HERSHKOVITZ, P. 1966. Catalog of living whales. U.S. Government printing office, Washington 1966. 7 + 259 p.
- JONSGÅRD, Å. 1968 a. A note on the attacking behaviour of the killer whale (*Orcinus orca*). Norsk Hvalfangsttid., 57: 84-85.
- JONSGÅRD, Å. 1968 b. Another note on the attacking behaviour of killer whale (*Orcinus orca*). Norsk Hvalfangsttid., 57: 175-176.
- JONSGÅRD, Å. and LYSHOEL, P.B. 1970. A contribution to the knowledge of the biology of the killer whale *Orcinus orca* (L.). Nytt Mag. Zool., 18: 41-48.
- JONSGÅRD, Å. og ØYNES, P. 1952. Om bottlenosen (*Hyperoodon ampullatus*) og spekkhoggeren (*Orcinus orca*). Fauna, Oslo, 5: 1-18.
- NORDGAARD, O. 1902. Gamle hvalnavne. Norsk FiskTid., 21: 787-794.
- NORDGAARD, O. 1903. Gamle hvalnavne. Norsk FiskTid., 22: 10-18, 79-89.
- ØYNES, P. 1975. Observasjoner og merking av brukte og hval i Norskehavet i mai og juni 1975. Rapp. Fiskerinæringens Forsøksfond., 1974(4): 43-46.
- ÅSEN, I. 1918. Norsk Ordbok. Cammermeyers forlag, Kristiania. 20 + 976 p.